

ОБРАЗ СОНЦЯ ЯК СИМВОЛ ВСЕВИДЮЩОГО БОЖЕСТВА У
ТВОРАХ БОРИСА ХАРЧУКА

У статті на матеріалі романів Бориса Харчука «Волинь», «Майдан», «Крестьянки», «Хлеб насущный» розкривається своєрідність художнього вираження образу-символу-сонця у філософському та психологічному аспектах. Розглядається міфологічний образ світу, побудований за триєдиним принципом «небо – земля – підземне царство». Аналізується концепція світу у творах Б. Харчука що реалізується через світосприйняття героїв. На матеріалі творів письменника осмислюється емоційно-оцінне навантаження образів-архетипів, символізація предметних реалій, сюжетних ситуацій та універсалізація зображення.

Ключові слова: тема, проблема, пізнання, образи-символи, міфологічна система, художнє вираження, фольклорні сюжети.

В статье на материале романов Бориса Харчука «Волинь», «Майдан», «Крестьянки», «Хлеб насущный» раскрывается специфика художественного осмысления образа-символа-солнца в философском и психологическом аспектах. Модель действительности в романах Бориса Харчука создается через мифологизацию картины мира, которая строится за триединым принципом «небо – земля – подземное царство». Анализируется концепция мира в произведениях Б. Харчука которая реализуется через мировосприятие персонажей. На материале произведений писателя осмысливается эмоционально-оценочная нагрузка образов-архетипов, символизация предметных реалий, сюжетных ситуаций и универсализация изображения.

Ключевые слова: тема, проблема, осмысление, образы-символы, мифологическая система, художественное выражение, фольклорные сюжеты.

Системний аналіз романів Бориса Харчука засвідчує, що в його творах репрезентовано міфологічний образ світу, побудований за триєдиним принципом «небо – земля – підземне царство». Картина світу у творах Б. Харчука реалізується через світосприйняття героїв і витворюється із суми їх суб'єктивних образів та сприйняття. Автор не виявляє безпосередньо своєї присутності у творах, намагаючись дивитися на світ очима персонажів,

використовуючи в нарації їхні голоси – зовнішнє мовлення у формі діалогу і внутрішні роздуми.

Як слушно зауважує Л. Тарнашинська, простір у творах Б. Харчука організовано за принципом універсальної картини світу, макрокосму, де небо – це ірреальний світ Бога, земля – реальний світ людей, підземний світ – світ темних демонічних сил. Відповідно до цієї космогонічної моделі в образній системі прозопису письменника належне місце займають архетипи первісних стихій або чотирьох космічних елементів – землі, води, повітря й вогню – тих сил природи, іманентні енергії яких проявляються в навколишньому середовищі та формують внутрішню сутність людини як мікрокосму. При цьому дослідниця наголошує: «В ієрархії простору бінарні опозиції земля/небо творять ту гармонію, яка уможлиблює людське побутування на грішній землі й одночасно людські поривання від профанного до небесного, сакрального» [5, с. 233].

Верхня частина світу в романах Б. Харчука представлена образами неба і небесними світилами. У центрі неба, як і всієї світобудови в романістиці майстра слова, знаходиться персоніфікований *образ сонця*, яке в уяві його героїв постає як око Всесвіту, символ всевидючого божества. Л. Тарнашинська переконана, що Б. Харчук є справжнім сонцепоклонником: «Художня картина його прози буквально пронизана сонячним промінням <...> Водночас сонце у Бориса Харчука – досить індивідуалізоване, «вписане» у конкретний географічний простір і в конкретну людську душу. Хоч воно й «голова цього світу» – одне на всіх – кожен має своє власне відчуття того, що можна було б означити як «взаємоприсутність» людини в просторі сонця і сонця в просторі людського побутування й світовідчуття» [5, с. 234].

Образ сонця, як відомо, посідає центральне місце в етнокартині світу українців, які здавна вірили: сонце не любить крові, сонце бачить усі гріхи, від нього не можна сховати неправди; гріх спати вдень, не працювати, бо сонце в цей час не спочиває; не можна обробляти землю при заході. На думку Л. Горболіс, культ сонця сформував в українців систему норм, де синтезовано релігійні, моральні, трудові, загальнолюдські аспекти. «Феномен національного світорозуміння, особливості народнорелігійної моралі, актуалізовані й трансформовані в часі в первісні звичаї пошанування сонця, що засвідчено творчістю Б.-І. Антонича, В. Винниченка, О. Довженка, О. Кобилянської М. Коцюбинського, Б. Лепкого, І. Франка, М. Черемшини. Письменники майстерно відтворюють логічний зв'язок первісного ритуалу поклоніння сонцю з етикетом, мораллю, внутрішньою культурою героїв. Усвідомлення героями глибинного зв'язку з сонцем і прямої залежності людського життя від могутності світила координує їх поведінку та індивідуальну культуру» [1, с. 116-117]. Безперечно, до цієї низки письменників варто долучити й Б. Харчука.

За наративною стратегією в картині світу епічної прози Б. Харчука *образ сонця* символізує насамперед чоловіче начало, тоді як земля – жіноче,

не випадково його герої, осмислюючи стосунки в сім'ї, порівнюють шлюб між чоловіком і жінкою із шлюбом між небом і землею: «Вона лежала на землі й приймала його, як земля приймає сонце. А він відчував її, як сонце відчуває землю» [7, с. 100]. Персоніфікація образу сонця як чоловіка в романах Б. Харчука пов'язана з прадавніми віруваннями слов'ян у живу природу сонця, його подібність до людської істоти, у творення світу з поєднання світла й води: світло проходить коло життя – ніби виходить з води, поринає в неї, піднімається в небо, щоб дарувати світло землі й людям («Горинь ще купала сонце, і воно пливло собі на хвилях, байдуже, ніби втомлене» [6, с. 317] («Волинь»); «Золотою тасьмою – останніми променями червоними сонце вишивало верхи лісу, широку сіножать і, шубовснувши в ставок, викупалось після роботи цілоденної та й сіло за гору» [6, с. 502] («Волинь»); «Сонце сп'ялося на лікті, витерлося хмаркою та й закинуло її, червону, собі на плечі, щоб сушилася. Хмарка поблідла і розтанула в синьому небі» [6, с. 149] («Волинь»); «Сонце лилося, своїми краплями скроплювало долину, пагорби і висвітлювало зелену, в мовчазній, ледве рухливій позолоті тишу» [10, с. 236] («Хліб насущний»); «Сонце швидко заходило. <...> Воно не пустило по небу вогняні стріли, над червоною півполовиною-скибкою кавуна – стояло вишневе, синювато-сизе по краях» [6, с. 51] («Майдан»); «І здавалося, що сонце, перекинувшись невидимо через Татарку, виходить із води, ніби не ночувало на небі, а там, у воді, була його хата. Воно вийшло, вмивається, купається, щоб згодом піти собі на небо й світити світові» [7, с. 132] («Майдан»).

Як справедливо зауважив Г. Ключек, однією з найсуттєвіших характеристик світу в художньому творі є «ступінь та особливості візуалізації, його ейдетичність, яку розуміємо як тривкість та яскравість внутрішнього зорового бачення того, що зображено у творі» [2, с. 12]. На думку літературознавця, окремі художні світи наділені виразною кольоровою атмосферою, яка сама по собі може бути «потужним чинником художнього впливу <...>, кольористика внутрішнього світу літературного твору є вагомими чинниками художнього враження, які потребують розгадки як «таємниці» художності» [2, с. 12].

Як оповідний прийом в епічній прозі Б. Харчука виступає психологізація кольору. Наприклад, кольорову палітру сонця найчастіше використано для вираження психологічного стану героїв. Для замордованого тортурами комуніста Антона Чорнобая («Волинь») сонце стає символом повернення до життя, заклик до нових дій, активності, рішучих вчинків, що підкреслено зокрема через окличні речення: «Я є і буду!» На восьмий день камера відчиняється. Світло ріже очі. – Ти будеш жити! – Ти мусиш жити!» [7, с. 136]. Кольоровим пейзажем сходу сонця виражено оптимізм і віру селян у нове життя в радянській державі в романі «Хліб насущний»: «Сходило сонце. Зарожевіли поля, заблищали роси. Всі поставали й дивились, як воно підіймається. І коні в плужку теж дивилися на сонце. Довге червоне проміння лягало їм під копита. Коні ступили й пішли по

ньому, і воно розтеклося полем, залило борозну. Скиба привалювала його, а проміння виблискувало поверх розсипчастої скиби, невловиме, палахке і радісне» [7, с. 209].

Прийоми психологізації і символізації предметних реалій мають чітко виражену функцію організації емоційно-інтелектуального впливу на читача, сприяють виникненню читацької емпатії. Через сприйняття *сонця* відтворено розчарування Грицька Гнатюка, якому здається, що «сонце ще чипить на небі, але гасне» [6, с. 278]. У контексті роздумів героя про примусове усупільнення землі, деморалізацію лозівчан *образи «високого сонця» і «високого неба», що «дратують своєю недоступністю»,* виникає відчуття алюзії з недосяжністю мрій героя про створення щасливого світу, що поглиблюється через деталі його фізичного стану: «черствий перелог у голові», «серце завмерло і не б'ється» [6, с. 278].

У романі «Межі і безмежжя» образ *сонця* виступає як уособлення свідка і судді людського вчинку – братовбивства: «Радіон заступив собою сонце, молоде, ясне. Воно викотилося із-за Татарки, йшло по небу і било його в голову. <...> Сонце підбивалося, світило травам і людям. Бачивши здавен, як Каїн вбив Авеля, пустивши кривцю першого братовбивства, воно облизувало серпа і косу, пило липкі Лук'янові груди, його склеплені очі, розтулені губи, які ще були теплими. Воно голубило Радіона, а йому здавалося, що над ним у небі не сонце – чорне гніздо, і що звідти вишугують круки, розпускають крила. В'ються над ним круки-сонце, а він розчісує братові чуба» [7, с. 367]. Антонімічний світлому (золотому) *кольору сонця* чорний – колір гріховності, кари, смерті, печалі, введений у картину братовбивства, виражає психічний стан Радіона й передає усвідомлення ним скоєного злочину, пробудження його сумління, яке символізує *сонце*, а також докорів та жаху, символами яких виступають образи чорних круків.

Образ сонця в романах Б. Харчука пов'язаний і з образом бога-роботи (один із героїв роману «Кревніяки» говорить: «Не шукай ні бога, ні чорта – шукай роботу»), а наскрізною в романах Б. Харчука є ідея «все підвладне праці», що найчіткіше простежується в романі «Майдан»: «Тут жив живий бог, ніким не вигаданий і ніким не даний. <...> Він пророкував себе сонцем. <...> Він нікому не заслоняв сонця, бо, якби заслонив, змізерніла б земля. <...> Той бог – робота, вічна, тяжка, яка не знає ні меж, ні втоми. Робота добра й краси...» [7, с. 133].

Концептуально спорідненими з образами сонця і неба виступають у наративах романів Б. Харчука образи зірок та місяця, які за давніми віруваннями, уявлялися дітьми неба й землі та несли світло неба й родючу силу землі. Отже, аналіз епічних творів Бориса Харчука дає можливість визначити таку домінанту оповіді його романістики, як художня реалізація ідеї про єдність світу природи, світу людини і Всесвіту, де знищення одного елемента призводить до руйнування всієї цілісності.

Список використаних джерел

1. Горболіс Л. Парадигма народнорелігійної моралі в прозі українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Лариса Горболіс – Суми: ВАТ «СОД», Вид-во «Козацький вал», 2004. – 200 с. – Бібліогр. в кінці кожного розділу: С. 52–58, 107–112, 151–155, 184–187.
2. Клочек Г. «Художній світ» як категоріальне поняття. Матеріали до спецкурсу «Теорія літературного твору та мистецтво його аналізу» / Григорій Клочек – Кіровоград: РВВ КДПУ, 2007. – 24 с.
3. Полякова С. Специфіка кольорової палітри у прозі Б. Харчука // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. пр. –/ Редкол.: А. В. Козлов (відповід. ред.) [та ін.] – К.: Акцент, 2007. – Вип. 27, ч. 2 – С.446–456.
4. Тарнашинська Л. Організація художнього простору: ритм та архетипи // «Найголовніше... – момент істини». Пам'яті Леоніда Новиченка. – К.: ПЦ «Фоліант», 2004. – С. 230–245.
5. Харчук Б. Волинь: Роман. Кн. 1-2. / Борис Харчук – К.: Дніпро, 1988. – 567 с.
6. Харчук Б. Волинь: Роман. Кн. 3-4. / Борис Харчук – К.: Дніпро, 1988. – 751 с.
7. Харчук Б. Твори: в 4 т. / Борис Харчук – К.: Дніпро, 1991. – Т. 2: Кривняки: Роман. – 575 с.

Annotation

The article based on the novel of B. Kharchyka «Volyn», «Maydan», «Krevnyaky», «Hleb nasysnyi» open the specific artistic expression on the image-symbol of the sun , philosophical and psychological aspects. The fabulous aspect of the World, represented in novels of the writer, is built up on the “sky – earth – subjective images and perceptions. The top piece of the world is presented by the sky and stars images. In works of the Master of the word, in the center of the sky, underground kingdom” triune principle. The picture of the World in Kharchuk novels is implemented through heroes` views and formed from an extent of their as a whole universe, the personified image of the Sun is situated, which is appeared as an eye of the World, the symbol of all-seeing God in the fancy of the characters. In Kharchuk epic prose, the Sun image symbolizes Yang, whilst the Earth symbolizes Yin. It is no coincidence the central characters, thinking about the relationships in families, compare a man and a woman marriage with the sky and the earth marriage .

In Kharchuk novels the personification of the Sun as a man is connected with the ancient beliefs of Slavs in living nature of the Sun, its similarity to human one, creation of the world after unification of light and water. That means the light goes the life circle as if it leaves the water then dives into it, and goes up to the sky to give the earth and its people the Light.

Symbols of stars and the Moon, which were imagined as the sky and the earth children and gave the light of the sky and fertile power of the earth are appeared in narrative novels by Kharchuk, conceptually connected with images of the Sun and the Sky.

Key words: subject, problem, understanding, manner-simbol, mythological system, artistic expression, folklore plot.